

České vysoké učení technické v Praze, Fakulta architektury

Czech technical University in Prague, Faculty of Architecture

Doc. Ing. arch. Michal Hexner, CSc.

Metodiky a techniky analýz z hledisek urbanistické kompozice

Methodics and Technics of Analysis in Urbanistic Composition

Summary

Man, by his activities both in urbanised areas and in landscape co-creates material environment. Today are these activities organized through complicated planning process, which is led mainly by „professional“ participants as municipalities, state administration institutions, designers and planners and if they are touched – also by citizens. Result of these processes is all kind of development, reconstructions, regenerations or protection perceived in mass scale. People instinctive prefer first rate environment. If they have a choice, they try to settle there, if they have not this choice, they try to visit it as part of their leisure.

Historical and scientific experience makes possible during process of education to exchange knowledges concerning principles of high quality environment creation. In our case it means creation of urban space.

Experience also gives to us knowledge, that one matter is practical priority of high quality (in our condition first of all historical) urban spaces, the other one is understanding of their morfological characteristics and compositional values. This is valid also in case of professional observers and designers. During process of architectural education and also in practise is not possible to leave these questions leave open for intuition or inspiration in phase of design. A way to „realize“ the space and its affect could be only verified experience received through correctly organized analytical process. This process will be for each case modified based on character of studied area and should the first step of each urbanistic (but also architectural) and planning design.

Expression composition means to assemble with certain aim both urban spaces and masses and also to organize activities (functions). Before certain compositional principle takes role, is there possible inspiration by existing phenomenon or element which can be base of compositional idea. To identify and evaluate these compositional values and inspirations is main role of compositional analysis.

From our experience we recognise two phases of above mentioned process:

- 1) Analysis and identification of values and limits
- 2) Evaluation and pointing of compositional oportunities.

As basic and with necessity to be elaborated as broad as possible we see the first phase, which should be first of all objective, exact and generally valid.

The second phase will be always influenced by subjective ideas. But it doesn't means less importance. Only goals and looking for concrete solution give sense to any urbanistic activity.

Souhrn

Člověk svojí činností v sídlech a krajině spoluvytváří hmotné životní prostředí. Dnes je tato činnost vesměs organizována a usměrňována složitým plánovacím procesem, na kterém se podílejí především „profesionální“ účastníci – obce, orgány státní správy, projektanti a, pokud jsou dotčeny jejich zájmy, také občané. Výsledek těchto procesů pak vede k praktické výstavbě nových útvarů, rekonstrukcí, regenerací či ochraně ve stávajících územích, kde je už výsledek vnímán masově. Lidé intuitivně upřednostňují kvalitní prostředí. Pokud mají možnost volby, usídlují se tam, pokud jsou vázáni jinde, vyhledávají ho ve svém volném čase.

Historická a vědecká zkušenost umožňuje zprostředkovat v procesu výuky urbanismu poznatky o principech tvorby kvalitního prostředí, v našem případě pak o tvorbě urbanistického prostoru.

Ze zkušenosti také víme, že jednou věcí je praktická preference kvalitních (u nás vesměs historických) urbanistických prostorů, druhou pak, a to se týká i profesionálního pozorovatele či projektanta, uvědomění si základních morfologických vlastností a kompozičních hodnot tohoto prostředí. V procesu výuky architekta i v praxi nelze v těchto otázkách spoléhat na intuici či inspiraci v okamžiku návrhu. Cestou k „uvědomění“ si prostoru a jeho působení může být pouze ověřená zkušenost získaná v průběhu správně koncipovaného analytického procesu. Tento proces bude pokaždé modifikován podle charakteru řešeného území a měl by předcházet každému urbanistickému (ale i architektonickému) návrhu, resp. každé územně plánovací činnosti.

Pokud použijeme český význam slova kompozice – tj. skladba či záměrná skladba, týká se to v našem pojetí (viz výše) jak cílevědomé organizace prostorů a hmot, tak organizace aktivit (funkcí). Ještě dříve, než můžeme hovořit o určitém kompozičním záměru, vstupuje do hry možná inspirace existujícím fenoménem či pouhým prvkem, o který lze kompoziční záměr opřít. Identifikovat a vyhodnotit tyto kompoziční hodnoty a inspirace je hlavním úkolem kompoziční analýzy (či analýz z hledisek urbanistické kompozice).

Ze zkušenosti rozdělujeme tento proces na dvě fáze:

- 1) Analýzy a identifikace, tj. označeny jsou hodnoty a limity
- 2) Vyhodnocení, tj. určeny jsou kompoziční příležitosti.

Za základní a s potřebou co největší šíře zpracování považujeme první fázi, která by měla být především, objektivní, exaktní a obecně platná.

Druhá fáze už bude vždy ovlivněna určitými subjektivními představami, to by však nemělo ubrat na jejím významu, ba spíše naopak – bez cíle či hledání konkrétního řešení nebývá důvod k jakékoliv urbanistické činnosti.

Klíčová slova: urbanistická kompozice, urbanistický prostor, urbanistická forma, kompoziční analýza, hodnoty, limity, kompoziční příležitosti.

Keywords: urbanistic composition, urban space, urban form, compositional analysis, values, limits, compositional oportunities.

České vysoké učení technické v Praze

Název: Metodiky a techniky analýz z hledisek urbanistické kompozice

Autor: Doc. Ing. arch. Michal Hexner, CSc.

Počet stran:

Náklad: 150 výtisků

© Michal Hexner, 2007

ISBN

Obsah:

Titulní strana.....	1
Summary	2
Souhrn.....	3
Klíčová slova, tiráž.....	4
Text přednášky:	
1. Aktuální povaha problémů	6
2. Vybrané příklady přístupu a jejich aplikace.....	8
3. Výběr aktuálních metodik, jejich obsah a použití v projektové a výukové praxi	11
4. Literatura a použité materiály.....	22
Profesionální životopis autora.....	23

1. AKTUÁLNÍ POVAHA PROBLÉMŮ

Důraz na potřebu kompoziční analýzy (či analýz z hledisek urbanistické kompozice) neplyne z pohledu akademického či ze snahy ještě více rozšiřovat rozsah územně plánovacích materiálů. Je to prostě jediná možnost (kromě intuice génia), jak exaktní formou včas identifikovat urbanistické hodnoty a fenomény sídel a krajiny a v plánu zakotvit jejich ochranu a rozvoj. U nové výstavby pak znalost kompozičních zásad (včetně například také i sociální funkce prostoru) umožní realizovat všestranně kvalitní prostředí resp. vyvarovat se chyb. Nejlépe lze výše uvedené dokumentovat na příkladech negativních. Těchto příkladů je kolem nás stále více a vesměs vznikly a vznikají zcela legální cestou. Nejčitelněji se negativní realizace projevují v obraze městské scény a Praha je toho nejmarkantnějším příkladem. Neexistuje dokument ani mechanismus, který by hodnoty obrazu města konkrétně definoval a dostatečně podrobně určil způsob jejich ochrany. Jediným platným (od r. 2000) územně plánovacím dokumentem je dodnes Územní plán sídelního útvaru hl. města Prahy, a jeho metodika a podrobnost tyto problémy nemohou dostatečně postihnout. Navazující proces územního rozhodování tak stojí před řešením složitých problémů bez dostatečně legislativní a odborné podpory a probíhá vesměs pod tlakem jak investorů tak i politiků.

Nejpádnejším, dokladem jsou pak samotné příklady vývoje utváření některých exponovaných pražských prostor v průběhu 20. století:

Nábřeží Vltavy

- Výstavba nových převýšených a hmotných objektů v prostoru vltavských nábřeží začala už v polovině 19. století a trvala v průběhu celého 20. století (Jižní předpolí Hlávkova mostu). Po původní funkci významných kulturních staveb (Národní divadlo, Rudolfinum) následovaly objekty státní správy (ministerstva) a na přelomu století se objevily objekty komerční.
- Pokračující kumulace negativních zásahů do exkluzivní vizuální scény vnitřního města. Nové stavby velkého měřítka přerušují a překrývají přírodní horizont a původní drobné kompoziční akcenty historického města (pohled ze severu Hlávkova mostu).
Nepřiměřené uplatnění běžné komerční zástavby v citlivých úsecích prostoru řeky.
- Preference velkých dopravních staveb z konce 20. století v dotčených místech zcela proměnila charakter nábřeží. Následkem je velmi těžko napravitelná ztráta prostorových a uživatelských hodnot.

Panorama Prahy

- Současné panorama Prahy při pohledech například z exponované hrany Letenské pláně ukazuje na pozadí historického města torzo kompoziční myšlenky územních plánů (1964, 1971) zdůraznit sektorová centra

skupinami výškových budov (Olšany, Pankrác). Do obrazu města již dříve rušivě zasáhly velké novostavby I. republiky (Žižkov, nábřeží) následovány výstavbou v 60. – 90. letech 20. století (Nové Město, sídliště na severu a jihu Prahy). Měřítko historického města a krajiny je působením těchto staveb potlačováno.

- Z řady exponovaných pohledů se nové komerční výškové objekty dostávají do neočekávaných konfrontací s tradičními dominantními historickými, a svojí velikostí jim v obraze města konkurují.
- Nejenom výška, ale také celkové měřítko těchto staveb jim dává dominantní roli i v rámci širšího krajinného prostoru. Míra uplatnění neodpovídá zatím v tomto případě významu těchto budov v organismu města.

Kauza Pankrác

Nekonečné diskuse o tom, zda doplnit či ne fragment souboru vysokých budov na Pankráci vesměs zcela pomíjí problém parteru. Toto území bylo v původním návrhu z konce padesátých let navrženo jako centrální náměstí s funkcí lokálního centra. Po výstavbě dvou soliterních areálů komerčních výškových budov v sedmdesátých letech se dodnes zafixovala nevhodná a svým způsobem provizorní forma parteru. Nedocení tohoto problému je dodnes patrné z urbanistických řešení – od soutěže v roce 1997 až k Master Plan ECM Radio Plaza z roku 2000 je parter resp. veřejný prostor prezentován jako to, co zbývá mezi navrhovanými budovami.

Na rozdíl od exponovaných a diskutovaných pohledů z hradní rampy a Letné působí pankrácký soubor navíc z některých důležitých vstupů značně rozháraným až matoucím dojmem.

Obytné prostředí

Bezbřehost a amorfnost poslední fáze předrevolučních sídlišť je nahrazována utilitárními formami nízkopodlažní zástavby postrádající jakýkoliv motiv kromě maximálního využití pozemků.

Veřejně přístupný obytný prostor, který býval typickým atributem sociální výstavby, se opakuje ve velmi podobné formě i v nově porevoluční rezidenční výstavbě. Vesměs jsou zcela ignorovány kategorie poloveřejného resp. vyhrazeného obytného prostoru. Převážná část nové zástavby nevytváří nové urbanistické celky, ale doplňuje resp. zahušťuje existující zástavbu, těžíc tak především z její infrastruktury.

2. VYBRANÉ PŘÍKLADY PŘÍSTUPU A JEJICH APLIKACE

(koncipování a ověřování nových metodik a technik)

V následujícím textu jsou představeny především dvě původní metodiky z oblasti kompoziční analýzy s příklady použití jak akademického (analýza panoramatického pohledu), tak praktického (analýza historických osnov zástavby).

2.1. Analýzy panoramatických pohledů a působení městské scény

(zkušenost z aplikace metodik a technik kompoziční analýzy v předmětu urbanistická kompozice II (U7) na FA ČVUT v Praze 1997-2004)

Na rozdíl od praktické urbanistické a územně plánovací činnosti, jejímž výsledkem je v první fázi plán, není v procesu výuky či výchovy produktem to co student vytvoří, ale především on sám. Výukový proces urbanistické kompozice směřuje k „uvědomění si“ prostoru, jeho hodnot a procesů v něm probíhajících. „Zprostředkování“ prostorového vědomí musí probíhat cestou, která vytvoří určité metodické návyky a studenta přesvědčí o prospěšnosti analytického procesu. Jak se také ukazuje, jedna věc jsou dílčí, třeba i hlubší znalosti architektonicko-historické, a druhou věcí pak prostorové celoměstské souvislosti. Analýza obrazu či panoramatu a jejich jednotlivých složek také vede studenta k zamyšlení nad vztahem funkce jednotlivých objektů a souborů a jejich uplatněním v městské scéně. Dalšími sledovanými okruhy mohou být například: podíl jednotlivých časových a tím i slohových etap v obraze, podíl uplatnění prvků přírodního prostředí, identifikace historických, půdorysně ucelených útvarů v obraze atd. (viz příklady). Zadání analýz bývá vždy rámcové a je třeba ho přizpůsobit pokaždé nejenom povaze, ale také měřítku příslušného úkolu. To už pak bývá součástí samotné práce. Různé techniky analýz panoramatu, resp. hodnocení jeho složek, nejsou žel obecně známé. Je třeba připomenout některé příklady uváděné Kevinem Lynche (Glosary of Technique v „Managing the Sense of a Region“ – příklad San Francisco) či techniky analýz zorného pole vybraných panoramatických pohledů Prahy, kterou v osmdesátých letech 20. století rozpracoval na tehdejší Útvaru hlavního architekta hl.m. Prahy ing. arch. Alois Doležel. V tomto případě mělo jít o vytvoření jakési analytické grafické osnovy vybraných pohledů (hlavních panoramatických komponentů), jako podklad pro posuzování působení nových staveb. Celá práce nebyla zřejmě nikdy dokončena a nebyl ani finalizován a kodifikován způsob použití. Po odchodu zmíněného pracovníka se v pracích nepokračovalo a ani částečné výsledky, kromě toho mála co bylo publikováno, nejsou dnes k dispozici.

Koncipování našeho přístupu nemělo původně jiné ambice než ono „uvědomění si“ základních morfologických a historických hodnot, působení v obraze Prahy. Prakticky začala být technika analýzy v určité „proto“ podobě užívána pro seminární práce zahraničních, především amerických (USA) studentů, kteří od

poloviny 90. let začali na FA ČVUT 1 – 2 semestry studovat. Cílem bylo, aby studenti, pocházející ze zcela jiného prostředí, dokázali v jim splývajících historických hmotách Prahy začít rozlišovat přírodní osnovu, jednotlivé celky, významné prvky atd. Posléze se pak ukázalo, že tento přístup může být užitečný i u studentů našich, a metodika se stala běžnou součástí seminárních prací v rámci výuky Urbanistické kompozice II na FA ČVUT.

To, kam jsme zatím u uváděných příkladů rozboru obrazu historického města dospěli, je především analýza, zatím bez řešení konkrétního problému. Dnes jsme přesvědčeni o možnosti využití tohoto přístupu také v praktické urbanistické a územně plánovací činnosti.

2.2. Metodika analýz historických osnov zástavby

Na rozdíl od předcházející kapitoly pojednávající o metodice analýzy jako o prostředku výchovy (zprostředkování zkušenosti), vychází metodika analýzy historických osnov zástavby přímo z praktické urbanistické zkušenosti autora ve fázi průzkumů a rozborů.

I když to oficiální metodika přímo nevyžaduje, je dnes (například v podmínkách Prahy) zcela běžné, že součástí průzkumů a rozborů urbanistických studií a regulačních plánů je podrobná faktografie s přehledem stavebního i plánovacího vývoje území. Ta bývá doložena kopiemi samotné plánové a mapové dokumentace shromážděné projektanty za tímto účelem ze všech možných dostupných zdrojů.

Zatímco mapy nám víceméně přesně ukazují jak vypadala v příslušné době zástavba území, plánovací dokumentace ukazuje vesměs rozvojové záměry, které se mohly, ale také nemusely uskutečnit. Poměrně velká frekvence plánů v průběhu 20. století měla často za následek také změny v již započatých osnovách zástavby. Často vznikly z jednotlivých fází plánování torza či fragmenty, na které další plány navazovaly (Dejvice). Dodnes viditelným příkladem je pokus (zakotvený v regulačních plánech) o posun uliční čáry v historické zástavbě Starého i Nového Města, Vinohrad, Karlína atd. Stále větší důraz na zachování ne pouze jednotlivých kulturních památek, ale také historických stop v zástavbě, vede k hledání cest, jak tyto stopy identifikovat a věrohodně doložit jejich genezi. Od pouhého shromáždění a prezentace historické dokumentace byl pak již pouze malý krok k jejímu vyhodnocení a zpracování do jednotného plánu se zobrazením jednotlivých fází vývoje.

Příklad Karlín

Analýza morfologie je jednou z metodik kompoziční analýzy. Je to metoda dílčí, nepostihující oblast všech kompozičních aspektů, nicméně je důležitá pro to, co jsme si navykli nazývat uvědoměním si prostoru a jeho charakteristik. Dílčím přístupem v rámci analýzy prostorové morfologie je analýza morfologie půdorysné. Tradiční přístup zde sleduje u jednotlivých prostor především půdorysný obraz – jeho geometrické vlastnosti či samotné dimenze. U půdorysů rozsáhlejších či složitějších se nabízí ke sledování navíc: řazení a prolínání

jednotlivých celků a útvarů odrážejících často jednotlivé fáze vývoje. Z metodik a technik užívaných na tomto poli v naší praxi můžeme vyjmenovat tyto:

- analýza půdorysného obrazu (geometrické vlastnosti a charakteristiky),
- porovnávací morfologie půdorysného obrazu (tj. srovnání s jinými záměrně volenými příklady),
- vývoj půdorysné morfologie (rekonstrukce určitých vývojových fází půdorysu území),
- analýza jednotlivých historických osnov zástavby a jejich fragmentů (v současném půdorysu).

Složité, vícevrstvé půdorysy historických částí Prahy jsou přímo stvořeny pro tento druh analýzy. Při dostatku dokumentačních materiálů lze poměrně přesně rozlišit jednotlivé časové stopy, respektive datovat příslušné historické osnovy zástavby. U nejstarší části města jsou dodnes patrný například trasy předlokačních cest. Ty pak byly potvrzeny nejprve rostlou zástavbou období románského a často také respektovány i následnou záměrnou lokací gotickou. Dodnes jsou tyto stopy v půdorysné osnově města čitelné, zatímco zástavba samotná se už po několikáté proměnila.

Zajímavý a překvapivě bohatý výsledek přinesla analýza půdorysu Karlína, relativně mladého městského útvaru (plánovaně založeného v roce 1817) s dochovanou rozsáhlou plánovou dokumentací z celého období urbanistického vývoje. Po metodické stránce zahrnovala analýza jednak rekonstrukci vývoje půdorysné morfologie ve vybraných fázích rozvoje, jednak následnou analýzu historických osnov zástavby a jejich stop v rámci současného půdorysu.

Historické i novodobé osnovy se různou měrou v kompozici Karlína promítají dodnes. Jednak to jsou dálkové i lokální cesty z různých období, fortifikace Nového Města, dále to jsou stavby železniční, regulace Vltavy v několika obdobích, druhá regulace Sokolovské ulice, Hlávkův most původní a po rekonstrukci, severojižní magistrála s novou Pobřežní ulicí (Rohanské nábřeží) i trasa metra.

Kompoziční rozbor provedený v měřítku 1 : 2 000 analyzuje na samotném řešeném území stopy jednotlivých historicko-stavebních osnov tak, jak to umožnila naše znalost historického vývoje a plánové dokumentace. Považujeme tento rozbor za významný podklad vysvětlující řadu dnes někdy těžko čitelných stop v půdorysné morfologii území, ale také za možnou inspiraci, ale i korekci při hledání kompozičních motivů pro rozvojové záměry v území.

Na první pohled formální pravoúhlá bloková osnova Karlína vykazuje při podrobnější analýze řadu zajímavých historických souvislostí. V dnešní situaci můžeme rozeznat řadu postupně vznikajících osnov či vrstev ovlivňujících půdorysnou morfologii. Je zajímavé, že východozápadní nasměrování osnovy v trase ulice Sokolovské koresponduje se starší trasou císařské silnice v tomto území, ale je také rovnoběžné s osnovou objektu vzdálené Invalidovny. Trasa císařské brandýské silnice však má již před Invalidovnou jiný směr. Některé historické stopy, které ovlivnily vývoj zejména západní a severozápadní části Karlína, jsou ztracené – barokní hradby, Denisovo nádraží a celý drážní prostor,

starý provizorní most, řeka před regulací s ostrovy a karlínský přístav, původní Poříčská brána a starší Špitálská brána před rekonstrukcí a posunem.

Zjištěné osnovy a jejich fragmenty lze rozdělit do několika základních stupňů:

- osnovy ztracené, bez zachovaných stop (např. původní pobřeží Vltavy),
- osnovy ztracené, se zachovanými stopami v půdoryse (barokní fortifikace Nového Města),
- osnovy zachované, předlokační (východozápadní trasy ulic Pobřežní a dnešní Sokolovské),
- osnova základní (bloková zástavba Karlína),
- dodatečné, dílčí a ad hoc zásahy (trasy Negrelliho viaduktů, vložené ulice, fragmentálně provedené regulace 20. a 30. let atd.),
- osnovy volné, desurbanizační (trasy a objekty dopravních staveb 60. – 80. let 20. století).

Bližší informace pak poskytne studium samotného výkresu rozboru, doplněného základními rozměrovými charakteristikami bloků a ulic. V analyzovaném území bylo identifikováno celkem 17 osnov a jejich fragmentů. Přístup k této úloze byl zatím spíše metodický než dostatečně hluboký přístup historiografický. Ten by nepochybně přinesl některá další a podrobnější zjištění.

3. VÝBĚR AKTUÁLNÍCH METODIK, JEJICH OBSAH A POUŽITÍ V PROJEKTOVÉ A VÝUKOVÉ PRAXI

Tato kapitola je výstupem celé práce. Jsou zde shromážděny vybrané příklady kompozičních analýz, které jsou vhodné pro praktické použití v projektové i akademické praxi v oblasti urbanistické tvorby.

Svým způsobem původní, vlastní projektovou i akademickou zkušeností koncipované i ověřené jsou 4 z uvedených metodik:

- Rozbor zachovaných urbanistických stop v území
- Rozbor historických osnov zástavby
- Kompoziční rozbor komplexní
- Rozbor panoramatického pohledu.

Jednotlivé metodiky jsou zpracované jednotnou obsahovou formou s tímto členěním:

- smysl a cíle
- podklady (potřebné pro zpracování)
- forma a obsah
- použití (v praxi).

Rozsah popisu uváděných metodik je různý podle toho, do jaké míry bylo potřebné obsah jednotlivých příkladů definovat.

Ke každé uváděné metodice jsou připojeny modelové (legendy) nebo praktické příklady použití.

Uváděné příklady aktuálních metodik se zabývají čtyřmi hlavními okruhy problematiky:

- vývoj urbanistické formy území
- morfologie území
- kompoziční rozbor
- rozbor panoramatu.

V tomto pořadí jsou také jednotlivé příklady řazeny.

3.1. Rozbor zachovaných historických urbanistických stop v území

Smysl a cíl

Smyslem rozboru je poznání stavu „paměti“ území v jeho aktuální fyzické podobě. Konkrétním cílem je pak identifikovat ve stávající urbanistické struktuře stopy historického urbanistického vývoje, především pak ty, které nejsou předmětem zavedené památkové ochrany.

Podklady

Základním podkladem je mapa stabilního katastru z první poloviny 19. století (měřítko 1 : 2 880) a mapa aktuálního stavu území (1 : 5 000, 1 : 10 000), příp. aktuální katastrální mapa v měřítku vhodném pro grafickou analýzu.

Forma a obsah

Rozbor se provádí srovnáním aktuálního mapového podkladu s historicky referenční mapou stabilního katastru. Identifikovány a graficky zdůrazněny jsou zachované prvky historické urbanistické struktury jako stavební soubory a objekty, cesty, krajinné linie a hranice a jejich fragmenty, případně další prvky fyzické struktury území. Do rozboru lze promítnout (graficky rozlišené) důležité zaniklé části historické struktury. Měřítko zpracování by mělo vycházet z měřítka celkové dokumentace. Nejčastěji se bude jednat o měřítko 1 : 10 000 a 1 : 5 000, případně 1 : 2 000.

Příklad obsahu legendy, resp. struktury rozboru:

- současná struktura území
- zachované historické prostory
- zachovaná historická zástavba
- zachované historické cesty a vymezení a jejich fragmenty
- zachované směry historických cest
- ztracená propojení, příp. zaniklé prvky území.

Jako „historické“ jsou brány prvky území dle stavu mapy stabilního katastru (cca 1830 – 1840). Možná podoba grafiky rozboru je zřejmá z uvedených konkrétních příkladů.

Použití

Rozbor by měl být součástí elaborátu Průzkumů a rozborů územních plánů a urbanistických studií. Jeho aktuálnost se týká především okrajových částí sídel na styku zastavěných území a příměstské krajiny, kde jsou stopy historického vývoje dodnes nejmarkantnější.

3.2. Rozbor historických osnov zástavby

Smysl a cíl

Smyslem rozboru je poznat urbanistický a stavební vývoj území. Prostřednictvím historické plánovací dokumentace a dalších podkladů jsou u stávající urbanistické struktury analyzovány a určeny jednotlivé plánovací a realizační fáze. To se týká jak struktury zachované, tak stop původních, ale zaniklých, historických osnov (cesty, hranice, zástavba).

Podklady

Podkladem jsou všechny dostupné, časově určené, historické, mapové, plánovací a další materiály v rozsahu, který umožní vývoj území analyzovat. Patří sem:

- mapy z jednotlivých období vývoje území
- zastavovací, regulační a územní plány
- dílčí stavební dokumentace
- úřední záznamy, historická literatura
- zpracované průzkumy památkové péče (archeologické, slohové, časové atd.)
- historická fotodokumentace
- terénní průzkumy.

Podkladem pro výslednou prezentaci rozboru je aktualizovaná mapa v měřítku, odpovídajícímu povaze a rozloze území a detailu zpracování rozboru. U městské zástavby se osvědčilo měřítko 1 : 2 000.

Forma a obsah

Rozbor se provádí do aktualizovaného mapového podkladu barevným nebo grafickým rozlišením časově určených jednotlivých vývojových etap existující (příp. zaniklé) zástavby. Současně s tímto syntetickým výstupem se předpokládá prezentace všech shromážděných historických materiálů v původní grafické, resp. obsahové podobě.

Příklad struktury rozboru:

- zaniklá zástavba a její osnovy
- rostlé historické osnovy a jejich fragmenty
- plánované osnovy a jejich fragmenty
- příp. plánovací záměry nerealizované.

Rozbor lze doplnit (v rámci čitelnosti) dalšími prvky:

- charakteristiky půdorysné morfologie (šířka ulic, velikosti bloků a prostor atd.)
- formální kompoziční vazby a záměry (osové vazby, symetrie, pohledové záměry atd.).

Použití

Rozbor tohoto typu je aktuální u vývojově složitých částí městské zástavby. Charakteristické jsou z tohoto hlediska oba uváděné pražské příklady (Karlín a Dejvice). Rozbor by měl být součástí fáze průzkumů a rozborů k regulačním plánům či urbanistickým studiím.

3.3. Vývoj půdorysné morfologie

Smysl a cíl

Smyslem zpracování tohoto rozboru pro určité území či urbanistický celek je potřeba poznání jeho urbanistického vývoje. Cílem práce je pak jednotnou formou zpracovaná a tím srovnatelná grafická dokumentace půdorysné morfologie jednotlivých charakteristických etap tohoto vývoje.

Podklady

Základním podkladem v naší praxi je aktuální mapa území v měřítku 1 : 5 000, s vrstevnicemi, u větších celků 1 : 10 000. Jako dílčí podklady pro jednotlivé fáze rozvoje slouží datované mapy z různých časových období urbanistického vývoje s čitelnou kresbou struktury zástavby. Za ideální lze považovat použití map ve stejném měřítku (například právě map 1 : 5 000 vydávaných a pravidelně doplňovaných od počátku 20. století. Starším referenčním podkladem jsou pak pouze mapy stabilního katastru z 1. třetiny 19. století v měřítku 1 : 2 880, resp. 1 : 1 440, případně mapy 1. a 2. vojenského mapování. Všechny ostatní starší mapy a plány je pak třeba do aktuální mapy promítnout s rizikem určité nepřesnosti. V některých případech jsou pro nejstarší období vývoje k dispozici pouze velmi rámcové podklady vyžadující při jejich využití určitou míru tvůrčí „spekulace“.

Forma a obsah

Jednotlivé fáze urbanistického vývoje (půdorysné morfologie) jsou zpracovány a prezentovány ve srovnatelné formě, tj. stejnou technikou a ve stejném měřítku. Pro rozbor je zažita jednoduchá černobílá grafika (tj. černě vybarvená aktuální struktura zástavby). Jak již bylo uvedeno, pro samotné zpracování je ideální měřítko 1 : 5 000, které je pak pro prezentaci možno dále několikanásobně zmenšovat. V této souvislosti je důležitá také míra použitého detailu. Svůj význam má také znázornění terénu vrstevnicemi.

Po obsahové stránce je důležitý výběr prezentovaných vývojových etap. Zde je možno uplatnit buď hledisko čistě časové (tj. jednotlivé fáze ve zhruba stejném

časovém rozestupu) a nebo prezentace území v jeho nejdůležitějších vývojových fázích.

Použití

Vývoj půdorysné morfologie by měl být součástí elaborátu průzkumů a rozborů územních a regulačních plánů a urbanistických studií těch území, kde historický vývoj formu území ovlivnil. Kvalitní provedení však může být značně náročné, jak co se týče shromáždění podkladů, tak i samotného zpracování a prezentace.

3.4. Porovnání morfologie

Smysl a cíl

Smyslem rozboru je analýza a prezentace morfologických charakteristik. Cílem, resp. prostředkem je porovnání charakteristik zkoumaného území s některými obecně známými či modelovými příklady. V praxi to pak může sledovat cíl prezentovat (například půdorysně) kapacity zkoumaného území.

Podklady

Mapové a plánové či jiné podklady území zkoumaného a území srovnávaných upravené do stejného měřítká.

Forma a obsah

Tento rozbor bude mít vždy formu grafického porovnání vybraných příkladů. Porovnáván může být půdorysný plán, příčný profil i objem prostoru. Obsahově lze provést:

- prosté srovnání jednotlivých příkladů s uvedením morfologických charakteristik (tj. rozměrů)
- vzájemný průmět vybraných příkladů a zkoumaného území (montáž, koláž apod.).

Použití

Tento typ rozboru může být použit v analytické části jakékoliv urbanistické či územně plánovací úlohy. Zvláště vhodné použití je pak u ideových studií, soutěží a vzhledem k malé náročnosti na podklady ve výuce.

3.5. Kompoziční rozbor

3.5.1. Kompoziční rozbor komplexní

Smysl a cíle

Smyslem kompozičního rozboru je zjištění základních prostorových a provozních hodnot a vztahů území a v území. Cílem pak je analyzovat, shromáždít, vyhodnotit a vhodnou formou prezentovat celou škálu prvků, jevů a aspektů, které hrají v kompozici území určitou prokazatelnou roli a měly by být

promítnuty do návrhu. Cílem vyšším je pak zařazení kompozičního rozboru do standardně požadovaného rozsahu průzkumů a rozborů v rámci urbanistické a územně plánovací činnosti.

Poznámka:

Pojetí urbanistické kompozice, které uplatňujeme, bylo popsáno autorem v úvodní části Výzkumného úkolu MSM 210000026 „Proměny urbanismu“ v kapitole „Tradice vědomého formování urbanistického prostoru – Metodiky a techniky analýz z hledisek urbanistické kompozice“, část I.a. – aktuální stav problematiky (2002).

Cituji:

Pokud použijeme český výhnam slova kompozice – tj. skladba či záměrná skladba, týká se to ... jak cílevědomé organizace prostorů a hmot, tak organizace aktivit (funkcí). Ještě dříve než můžeme hovořit o určitém kompozičním záměru, vstupuje do hry možná inspirace existujícím fenoménem či pouhým prvkem, o který lze kompoziční záměr opřít. Identifikovat a vyhodnotit tyto kompoziční hodnoty a inspirace je hlavním úkolem kompoziční analýzy (či analýzy z hledisek urbanistické kompozice).

(konec citace).

Podklady

Základním podkladem je aktualizovaná mapa území v podrobnosti umožňující prezentaci všech sledovaných jevů. Podkladem pro sestavení rozboru pak budou:

- jevy, které jsou výsledkem terénního průzkumu (vizuální scéna, prostorová struktura)
- jevy, které jsou obsaženy (třeba i v jiné formě a souvislostech) v jiných částech průzkumů a rozborů (funkční aktivity, kulturní hodnoty, limity)
- jevy a informace z dalších zdrojů (širší souvislosti, příležitosti).

Forma a obsah

Rozbor se provádí grafickou formou do půdorysného plánu s vyznačením jednotlivých sledovaných jevů přehlednou formou do jednoho nebo více výstupů. Důvodem k rozdělení do více výstupů může být při větším množství sledovaných jevů lepší přehlednost (viz samostatné pojednání dále). Obsahově má kompoziční rozbor (ve formě jak je zde prezentován) ustálené určité základní kategorie, které však musí být pokaždé přizpůsobeny konkrétní povaze řešené dokumentace.

Dalším důležitým hlediskem bude vždy rozsah zkoumaného území a tedy měřítko zpracování, které ovlivní jak otázku struktury, tak podrobnost sledovaných jevů.

Měřítka kompozičního rozboru by měla odpovídat měřítku zpracovávané dokumentace. Kdyby tomu mělo být jinak, pak doporučujeme spíše měřítko o něco menší (např. u dokumentace 1 : 2 000, kompoziční rozbor 1 : 5 000). Tak,

jak se u urbanistických a územně plánovacích úkolů zpracovávají běžně výkresy, tzv. širších vztahů, lze vedle kompozičního rozboru samotného území zpracovat (dle potřeby) rovněž rozbor širších kompozičních vztahů. Například u plánu části města (zóny) mohou být tyto širší kompoziční vztahy, sledovatelné pouze v rámci většího celku, důležitější než kompoziční vztahy v území samotném.

Pro zpracování kompozičního rozboru nejčastějších forem dokumentace (tj. plánů sídel a jejich částí) jsou vhodná měřítka 1 : 10 000 až 1 : 2 000, která umožňují dostatečný detail, resp. rozlišovací schopnost v rámci analyzovaných jevů. Z toho také vychází struktura uváděných příkladů obsahu rozboru a příslušných legend.

Měřítka menší (1 : 25 000, 1 : 50 000) jsou vhodná pro koncepční analýzy celků (město, region, krajina), měřítka větší (1 : 1 000, 1 : 500) jsou vhodná pro úlohy týkající se parteru, městské scény apod.

Příklad obsahu a struktury komplexního kompozičního rozboru:

Přírodní podmínky

- terén (linie, hrany, svahy, významné body)
- zeleň (celky, linie, solitéry)
- voda.

Kulturní hodnoty

- historické osnovy a jejich kompoziční principy
- památky a významná místa.

Provozní osnova

- vstupy do území (silniční, pěší atd.)
- přístupnost (vyhrazená a nepřístupná území)
- páteře a uzly provozní osnovy (dopravní trasy, terminály atd.)
- aktivity vybavenosti (linie, uzly, prvky).

Prostorové utváření

- kompoziční osy
- významné prostory a urbanistické soubory
- dominanty
- kompoziční závady
- území s neuspořádanými prostorovými vztahy.

Vizuální scéna

- místa panoramatických pohledů
- průhledy územím
- vizuální závady.

Kompoziční příležitosti

- očekávané nové vstupy do území
- potencionální kompoziční osy
- nové provozní páteře
- potencionální uzly aktivit.

Každá z uvedených položek může být dále strukturovaná dle významu, velikosti či intenzity příslušného jevu a jeho kontextu. Domníváme se, že není třeba usilovat o unifikaci grafické stránky kompozičního rozboru. Uvedené příklady tak vyjadřují především určitou ověřenou zkušenost.

3.5.2. Kompoziční rozbor s více výstupy

Pro větší přehlednost a srozumitelnost může být komplexně pojatý obsah kompozičního rozboru rozložen do více výstupů. Při velkém množství jevů lze samostatně prezentovat určité tematické bloky, například:

- přírodní a kulturní hodnoty
- prostorové utváření, vizuální scéna atd.

Za určitých okolností (složitá území) lze každý z okruhů kompoziční problematiky (viz příklad obsahu) prezentovat samostatně. Z praktické zkušenosti lze uvést další, v praxi ověřený, typ rozdělení:

Kompoziční hodnoty

- významné prvky přírodního prostředí
- hodnotné (z hledisek historických, uměleckých, urbánních atd.) urbanistické celky, soubory, prostory a prvky zástavby
- pro území významné provozně – funkční aktivity
- vizuální hodnoty.

Kompoziční limity a problémy

- limity a neporušitelné danosti přírodní, historické, morfologické, provozní atd.
- jiné limity ovlivňující možnosti území
- konkrétní kompoziční problémy a závady v rámci sledovaných jevů.

Kompoziční příležitosti

- potencionální uzly a ohniska provozně prostorové osnovy (resp. kompozice území)
- potencionální provozně prostorové vazby
- vizuální příležitosti.

Použití

Kompoziční rozbor by měl tvořit povinnou součást elaborátu průzkumů a rozborů všech druhů územních plánů a urbanistických studií. Technika s více výstupy je vhodná pro území s větším množstvím jevů.

3.6. Rozbor panoramatického pohledu

Smysl a cíl

Smyslem rozboru je komplexní vyhodnocení, resp. poznání hodnot a problému sledovaného pohledu. Cíle rozboru pak vyplývají z formy použití:

- **v rovině akademické** je to především uvědomění si řady souvislostí (historických, slohových, funkčních prostorových, ideových atd.) ve vztahu

k urbanistické formě, resp. obrazu vizuální scény. To vše v rámci procesu výuky a výchovy, ale s možností zaměření na konkrétní praktický problém

- **v rovině praktické** se bude nejčastěji jednat o tyto cíle:
 - rozbor a konstatování stavu a hlavních problémů (průzkumy a rozborů v rámci urbanistické a územně plánovací praxe)
 - ověřování konkrétního stavebního záměru v území (dokumentace ke stavebním záměrům)
 - stanovení určité strategie v rámci prostorového utváření (návrhová část urbanistických a územně plánovacích materiálů, podklady k materiálům předkládaným orgánům památkové péče).

Podklady

Fotodokumentace z příslušného stanoviště, průzkumy a materiály pro identifikaci sledovaných jevů.

Forma a obsah

Grafická forma analýzy se provádí do podkladu vytvořeného z panoramatického fotozáběru z vybraného stanoviště.

Ideální je čárová zjednodušená kresba s rozlišením hlavních hmot, prostorových plánů a horizontů s vhodnou mírou detailu nutnou pro identifikaci charakteristických prvků vybraného pohledu. Lze použít i graficky upravenou fotografii, která umožní uplatnění překryvné grafiky rozborů. Obecně zde platí, že podklad pro analýzy by si měl jednak zachovat věrohodnost, jednak umožnit dobrou čitelnost i po doplnění, resp. vyhodnocení sledovaných jevů, která se provádějí barevným a grafickým překryvem.

Rozbor panoramatického pohledu je prováděn metodou dílčích rozborů pro jednotlivé okruhy problematiky. Z dílčích poznatků lze provést závěrečné vyhodnocení shrnutím vybraných problémů a hodnot obdobně, jak je to zvykem u půdorysných rozborů. Stanovení struktury rozboru je třeba pokaždé přizpůsobit konkrétní situaci a charakteru sledovaného pohledu.

Příklad obsahu a struktury rozboru panoramatického pohledu:

Přírodní podmínky

Rozbor se zabývá morfologií terénu a přírodními prvky v obraze města

- uvádějí se výškové kóty exponovaných míst pohledu (terén i stavby)
- graficky se v obraze rozliší zeleň, dále zástavba s vysokým podílem zeleně, vodní plochy atd.
- podíly přírodních a umělých prvků v pohledu lze dále kvantifikovat (např. procentuelně).

Stavební slohy, resp. období výstavby

Klasické členění je na sloh románský, gotický, renesanční, barokní, klasicismus, neorenesanci a další neoslohy, secesi, modernu a funkcionalismus. Další zástavbu 20. století lze určovat i časově (např. 60., 70., 80. léta). Podrobnost členění záleží na konkrétní potřebě. Vhodnou grafikou lze vyznačit i přestavby,

kombinace slohů či vymezení těžko identifikovatelné hmoty zástavby. Přesně je třeba pojmenovat především dominanty a významné soubory zástavby. Překryvnou grafikou lze vyznačit památkové hodnoty (jednotlivé památky), hranice chráněných území atd.).

Historické útvary a kompoziční celky

Provádí se vymezení historických (například samostatně založených) městských útvarů a celků v rámci sledovaného pohledu (obvykle se toto rozlišení provádí v půdorysném plánu). Na ověřovaných pražských příkladech odpovídá zkoumané členění historickým městským celkům, ale je funkční i pro zástavbu 19. a 20. století, včetně útvarů sídlišť a okrajových „měst“ (Severní, Jižní, Jihozápadní). Do rozboru lze promítnout, resp. v něm sledovat kompoziční osy a provozní páteře města či významné veřejné prostory vnímané běžně především v rámci půdorysné osnovy.

Funkční náplň objektů a souborů

U tohoto rozboru se aplikuje rozlišení funkční náplně opět obdobným způsobem, jako u funkčního rozboru půdorysného. Dle charakteru záběru a celkových souvislostí a účelu zkoumaného pohledu můžeme legendu zaměřit na:

- prosté pojmenování funkčního využití jednotlivých objektů a souborů (s vhodnou mírou rozlišení vzhledem k čitelnosti a vypovídací schopnosti rozboru)
- rozlišení využití především s důrazem na vybrané typy funkcí, které hrají v pohledu mimořádnou roli (v kontrastu s masou funkčně smíšené zástavby).

Ideový význam

Na rozdíl od „konstatování“ typu využití u předcházejícího rozboru, se v tomto rozboru přisuzuje jednotlivým prvkům hierarchie v rámci společenského a ideového významu. Významné veřejné budovy a kulturní památky jsou klasifikovány nejvýše jako ideové symboly. Dalším sledovaným jevem je přístupnost (resp. různé formy vyhrazenosti) především dominujících objektů a souborů. Tyto vlastnosti lze prezentovat například překryvným grafickým rozlišením do původně barevně odstupňovaného rozlišení.

Rozbor funkční náplně a ideového významu lze za určitých okolností spojit do jednoho grafického výstupu, pokud neutrpí čitelnost a naopak vynikne a bude zdůrazněna obsahová stránka problematiky.

Na rozdíl od rozboru funkční náplně, může být hodnocení ideového významu ovlivněno subjektivními hledisky. Je proto vhodné strukturu příslušné legendy a kritéria hodnocení dostatečným způsobem komentovat.

Hodnocení prvků obrazu

V rámci komplexu výše uvedených rozborů se jedná o hodnocení vizuálního působení (v kontextu funkce, resp. významu jednotlivých prvků). Stupnice hodnocení může mít různou míru podrobnosti v poloze od kladného, přes neutrální až k zápornému. Toto hodnocení bude za běžných okolností ovlivněno subjektivním názorem zpracovatele. Pokud by bylo vhodné získat širší základnu hodnocení, lze pro tento účel použít například vhodně organizovanou formu ankety.

Použití

Rozbor je určen pro proces koncipování zásad prostorového utváření sídel v rámci tvorby územně plánovacích materiálů a dále k ověřování konkrétních stavebních záměrů v rámci městského panoramatu.

Podrobnější popis použití je součástí úvodního odstavce (smysl a cíle).

Významnou roli má v procesu urbanistické výuky na poli usvědomění si obsahových souvislostí vizuální scény. Rozbor lze uplatnit i mimo situaci panoramatického pohledu, například v případě souboru dílčích charakteristických záběrů zkoumaného prostoru pořízených z různých stanovišť.

V Praze, listopad 2006

4. LITERATURA A POUŽITÉ PODKLADOVÉ MATERIÁLY

Literatura:

Lynch Kevin, *Managing the Sense of Region*, The MIT Press Cambridge, Massachusetts and London, England, 1978

Richards Larry (editor), *Buildings and Gardens*, Canadian Centre for Architecture/MIT Press, 1989

Použité materiály:

- Hexner, M.: *Analýzy z hledisek urbanistické kompozice*, duben 1990, nepublikováno
- H + H Havrda – Hexner a kol. pro ÚRM hl.m. Prahy: *Urbanistická studie Ruzyně – Drnovská, průzkumy a rozbor*y, 1995
- H + H Havrda – Hexner a kol. pro ÚRM hl.m. Prahy: *Regulační plán Praha 8 – Karlín, průzkumy a rozbor*y, 1999
- Hexner, M.: *Koncept materiálů k dílčímu úkolu „Tradice vědomého formování urbanistického prostoru“ v rámci výzkumného záměru „Proměny urbanismu“*, 10/2000
- H + H Havrda – Hexner a kol. pro ÚRM hl.m. Prahy: *Urbanistická studie okolí hotelu Diplomat – ulice Generála Píky, průzkumy a rozbor*y, 2000
- Hexner, M.: *Metodiky a techniky analýz z hledisek urbanistické kompozice, části I.a, I.b, II.a, II.b.A a 2 (dílní výstupy výzkumného úkolu „Proměny urbanismu“*, Ústav urbanismu FA ČVUT Praha, 2002)
- H + H Havrda – Hexner a kol. pro MČ Praha 10, 11 a 15: *Studie Trojmezí, průzkumy a rozbor*y, 2004
- seminární práce z předmětu „Urbanistická kompozice II.“ (U7) magisterského studia na FA ČVUT Praha z let 1999 – 2004 (autoři uvedeni u jednotlivých příkladů – viz 3.9.)
- seminární práce z předmětu „Teorie a vývoj urbanismu“ doktorandského studia na FA ČVUT Praha z let 2003/4 (autoři uvedeni u jednotlivých příkladů – viz 3.9.)

Doc. Ing. arch. Michal Hexner, CSc.
PROFESIONÁLNÍ ŽIVOTOPIS

Narozen 16.6.1947 v Žilině (Slovenská republika). V letech 1965-1971 vystudoval Fakultu stavební ČVUT v Praze, obor architektura. Diplomní projekt absolvoval na katedře urbanismu v ateliéru prof. J. Voženílka, pod vedením doc. J. Krásného. V posledních letech šestiletého studia pracoval na katedře urbanismu jako asistent s částečným úvazkem. Po skončení studia a základní vojenské službě tam nastoupil do plného pracovního poměru jako asistent doc. J. Němce, se kterým spolupracoval dalších 18 let. V roce 1982 obhájil kandidátskou disertační práci na téma Řeka a město a v roce 1989 byl jmenován docentem pro obor urbanistická tvorba.

V průběhu 36 let práce na ČVUT – od roku 1977 na samostatné Fakultě architektury se podílel na výuce řady urbanistických předmětů včetně ateliérů, jak pro studenty Fakulty architektury, tak pro Fakultu stavební. V rámci kolektivu katedry i fakulty spolupracoval s celou řadou osobností, jakými byly, vedle výše jmenovaných, prof. J. Krise, prof. J. Voženílek, prof. F. Čermák, doc. D. Rybářová, prof. J. Paroubek, prof. J. Musil a další.

Jako urbanista se považuje za žáka doc. Jana Krásného, výrazný vliv na něho měli také prof. J. Krise a doc. J. Němec.

Se spolupracovníky z katedry urbanismu se podílel na rozsáhlé projektové a vědeckovýzkumné činnosti včetně řady úspěšných urbanistických soutěží, zúčastnil se řady domácích i zahraničních konferencí a publikoval řadu článků a statí v odborném tisku a v rámci konferenčních sborníků. V osmdesátých letech sám řadu mezinárodních a domácích konferencí a seminářů organizoval. Vedl v té době rovněž několik let urbanistickou komisi krajského výboru bývalého Svazu českých architektů.

Zhruba od první poloviny osmdesátých let dostal možnost samostatně koncipovat výuku předmětu urbanistická kompozice, který s řadou obměn zajišťuje dodnes.

V současné době vede na Fakultě architektury ČVUT v Praze vertikální ateliér a přednáší na všech stupních studia v českém i anglickém programu a plní řadu dalších akademických úkolů. Příležitostně spolupracuje s fakultou architektury VUT Brno a s dalšími odbornými a akademickými institucemi.

Je členem České komory architektů s autorizací typu A. Těžištěm jeho praktické projektové práce je urbanistická a územně plánovací činnost pro veřejný i soukromý sektor, především pak pro hlavní město Prahu. Jako profilové práce lze v této souvislosti označit urbanistické studie tzv. velkých rozvojových území, sloužících pro změny územního plánu hl.m. Prahy (Letňany-západ, Pražský veletržní areál Letňany – Kbely, Ruzyně-Drnovská, Dejvice – ul. Gen. Píky, okolí hotelu Diplomat) a další zpracovávané v posledních cca deseti letech.